

GALLINA ZSOLT – VARGA SÁNDOR

10–11. SZÁZADI KÖZNÉPI TEMETŐ HOMOKMÉGY-SZÉKESEN

A LELOHÉLY ELŐKERÜLÉSÉNEK KÖRÜLMÉNYEI

A Homokméggy községhez tartozó Székes nevű határ-részben feltárt 10–11. századi köznépi temető 1996-ban terepbejárás során került elő. A mezőgazdasági művelés által erőteljesen lekoptatott Ny–K-i irányú dombvonulat nyugati végének északi részén kiforgatott csontvázakat, illetve egy kigyófejes karperecet találtunk a szántásban. A terepbejárást követően még 1996-ban megkezdtük a veszélyeztetett temető feltárását Gallina Zsolt vezetésével, ami aztán a megfelelő anyagi fedezet hiánya miatt 2002-ig tartott.¹ A 7 ásatási időszak során 310 objektumot tártunk fel, amelyek közül 208 volt sír. Kettő kivételével – az egyik egy szarmata gödörhulla, míg a másik egy kora avar férfisír – az összes sír a 10–11. századi köznépi temető része volt.² A temetkezések mellett feltártunk egy késő bronzkori, szarmata és egy Árpád-kori telep kisebb részletét, valamint néhány olyan objektumot, amelyek feltehetőleg a honfoglalás kori temetőhöz tartoztak (temetőárok több oldalon, lókoponya).

A TEMETŐ FÖLDRAJZI KÖRNYEZETE ÉS SZERKEZETE

A lelőhely Homokméggy Székes nevű határrészében, a Homokméggy–Alsóméggy közötti DNY–ÉK-i irányú földúttól, illetve az úttal párhuzamosan, attól északra futó csatornától közvetlenül délre található, Kalocsától délkeletre mintegy 8 km-re. A 10–11. századi temető egy Ny–K-i irányú, igen hosszú dombvonulat nyugati végén, a kiemelkedés gerincének északi részén és északi lejtőjén helyezkedett el (1. tábla 1–2.). A dombot délről vízfolyás,

északról vizenyős terület zárta le. Fekvését tekintve azon kevés temetkezési helyek közé tartozik, amelyek a természetes kiemelkedés északi oldalán feküdtek. A korszak temetőinek többsége ugyanis a domb, vagy dombvonulat déli, délkeleti, vagy délnyugati oldalán helyezkedik el.³ Az északi oldalt, az ott lakozó gonosz szellemek ártalmi miatt általában kerülték a temetkezési hely kiválasztása során.⁴ A sötétséget, a gonosz szellem tanyáját jelképező északi oldal azonban önmagában nem lehet kizáró ok a temetkezési hely kiválasztásban, hiszen az elhunytakat többféleképpen megvédhették a vélt ártó szellemektől (temetőárok, bálványfák, elásott állattemetkezések). Az újabb ásatások, valamint a régebbi feltárások módszeres átvizsgálása több ilyen helyzetű temetőt hoztak (hozhatnak) felszínre.⁵

A székesi temetőt gyakorlatilag teljesen feltártuk tekinthetjük. Az északi oldalon árok és földbeásott lókoponya zárta a sírokat.⁶ A temető keleti szélén, a sírokhoz igazodva egy rövid árokszakasz került elő, amelynek középtábjába ásták bele a 13. sírban nyugvó zsugorított testhelyzetben eltemetett 11. század elejére keltezhető fiatal nő csontvázát. A nyugati oldalon az újkori csatorna által elpusztított terület szélén szintén megfigyeltük a temetőárok egy nagyobb szakaszát, míg a déli oldalon a sírok fokozatosan megszűntek (2. tábla).

A temetőt több oldalról körülhatároló árkot, árokszakaszokat, valamint a temetkezések szélein, illetve az azok között előforduló állattemetkezéseket, bálványfákat számos 10–11. századi temetőből ismerünk. Kál-Legelő 10. századi temetőjének északi és nyugati oldalán került elő temetőárok, mindkét szakaszon egy-egy bejáráttal. Az északi kaputól mintegy 4 méterre 3 oszlop gödrének folt-

1 Itt szeretnénk köszönetet mondani az ásatásokon részt vett, többnyire bérezés nélküli(!), sanyarú időjárási viszonyok közepette dolgozóknak, a kalocsai Viski Károly Múzeumnak, a helyi önkormányzatnak, iskolának, TSZ-nek a segítségért, valamint a Nemzeti Kulturális Alapnak a 1999–2000-es feltáráshoz nyújtott anyagi támogatásért. Köszönet Horváth Tünde, Kolozsi Barbara, Molnár István, Tóth Katalin és Balogh Csilla régészeknek, Barta Gábor, Dobó Bernadett, Hajdrik Gabriella, Huszár Ambrus, Mészáros Mónika, Szabó Sándor technikusoknak, Fekete Róbert restaurátornak, Andrejkó Béla, Bagdán László, Dobosi Csaba, Gyergyádes Tibor, Rácz Sándor, Török Zoltán, Végh Tibor munkásoknak. Két ember nevét külön kiemelném, akik nélkül e feltárások nem történhetek volna meg: Hajdrik Gabriella és Romsics Imre.

2 A temető előzetes közleményei: GALLINA 1998, 53–153.; GALLINA–HAJDRIK 1998, 133–178.

3 Vö.: TETTAMANTI 1975, 87.

4 SZABÓ 1970, 270.

5 Tettamanti Sarolta mindössze négy lelőhelyet (Kecskemét–Cédulaház, Mezőzombor–Bálványdomb, Szécsény–Kerekdomb, Székesfehérvár–Maroshegy II.) említi, ahol a sírok egy része, vagy a teljes temető az északi oldalon fekszik (TETTAMANTI 1975, 88.). Az azóta előkerült újabb 10–11. századi temetők közül ilyen helyzetű a Szabolcs–Vontatópart (FODOR 1996, 174.), a Karos–Eperjesszög II. temető (RÉVÉSZ 1996, 190., 3. kép), valamint a Bodroghalom–Eresztvényhomok lelőhelyen feltárt temető (RÉVÉSZ 2003, 99.). A Kenézli II. temetőről az újabb vizsgálatok eredményeként pedig bebizonyosodott, hogy szintén a domb északi lejtőjén helyezkedett el (RÉVÉSZ 1996, 859. j.).⁴² Dombay jelentését lásd: MNM Adattár 34. B. I.

6 Ez utóbbi jelenség a nyesett felszínnél magasabban a humuszréteg alsó részében jelentkezett, a temetőárok belső felén, attól mintegy 2 méterre.

ja rajzolódott ki, amely Szabó János Győző szerint talán a póznára húzott lóborók, bálványfák népszokásának emlékét őrizték meg.⁷ Ezt a feltételezést erősíti az Árpád-kori falvainkban megfigyelt, házakra kitűzött lókoponyák óvó-védő szerepe is.⁸ Hasonló jelenséget figyeltek meg a sárbogárdi temető északkeleti szélén, ahol szintén egy nagyobb faoszlop nyoma került elő,⁹ s talán a rituális koponyakitűzés szokására utalnak a Majs-Udvari réteken feltárt temető sírjai között talált ló- és marhakoponya töredékek is.¹⁰ A Püspökladány-Eperjesvölgyben feltárt 10–11. századi temetőben egy sír nélküli szabad térségben 2 méter mélyre leásott faoszlopot, bálványfát figyelt meg Nepper Ibolya. E „szent berket” fegyveres férfisírok vették körbe.¹¹ Hajdúdorog-Gyúlán a temetőt északon árok, a déli oldalon egy földbeásott lókoponya, keleten kutyásír zárta.¹² Fiad-Képusztán a temető keleti oldalán, szorosan a szélső sírok vonalában,¹³ Szabadkígyós-Pálligeten a temető északi és déli szélén, szintén a sírok szoros közelségében,¹⁴ Csátalja-Vágotthegyen az északi oldalon, egy rövidebb szakaszon,¹⁵ míg Püspökladány-Eperjesvölgyben a délkeleti és délnyugati széleken került elő a temetőt határoló árok.¹⁶

A temető területét két részre különíthetjük el. A nyugati felén, ahol több É–D-i irányú, szabálytalan sírsort is sikerült elkülönítenünk, jóval sűrűbbek voltak a temetkezések. Keleti felének szerkezete lazább, sírsorokat csak a délkeleti részen figyeltünk meg. A temető szélei felé a sírok ritkábban jelentek meg. A délnyugati részen egy üres, síroktól mentes terület helyezkedett el, amelynek két oka lehet. Egyrészt az itt feltárt szélső temetkezések nagyon sekélyek voltak, és így feltételezhető, hogy továbbiak pusztultak el a talajművelés következtében az évszázadok folyamán. Másrészt azonban a területen egy sekély, szikes-agyagos mélyedés terült el. Talaja rendkívül kemény volt, ahogy azt a feltárás során tapasztaltuk, így feltételezhető, hogy ezért nem ástak itt további sírokat.

A temető sírjai nagyjából É–D-i irányú, szabálytalan sírsorokat alkottak, amelyek kisebb-nagyobb csoportokra különültek el. A sírok többségét a Ny–K-i főirány szerint tájolták.

A homokos, agyagos talajban jól kirajzolódtak a sírgödörök faltjai. A megfigyelt 196 sírgödör (10 sírnak nem volt sírfoltja) döntő többségének alaprajza a keskeny és szélesebb változatban egyaránt előforduló szabályos, vagy kissé szabálytalan téglalap, illetve az egyik, vagy mindkét végén lekerekített sarkú/végű, téglalap alakú sírforma volt. Számos esetben figyeltük meg az előbbiekkal csaknem megegyező, de a fejnél, vagy a lábknál kisebb-nagyobb mértékben kiszélesedő, trapezoid/trapéz alakú sírfoltokat. Nyolc esetben az elhunyt számára ovális sírgödört, míg négy esetben szabálytalan (amorf) alaprajzú gödört ástak.¹⁷ A korszak temetőiben megfigyelt általános sírformák mellett 7 olyan sír is előkerült, amelyek alaprajza, szerkezete az avar kori temetőkben megtalálható sírokra jellemző. Ezeknél a síroknál a téglalap, illetve a lekerekített sarkú, téglalap alakú formák hosszanti oldalához 1–1, vagy 2–2 cölöplyuk társult.

Ami a sírgödörök szerkezetét, kialakításának módját illeti, az egyszerű aknasírok mellett jelentős számban kerültek elő teknő alakú (4., 49., 66., 70., 80., 83., 85., 127., 185., 194.), padkás (48., 82., 94., 97., 130., 131., 133., 155., 166., 174., 193., 225., 245., 254.) és padmalys (23., 24., 35., 40., 59., 77., 96., 101., 106., 142., 165., 168., 189., 208., 222., 229., 249., 273., 286. és a 288.) temetkezések is. Hét sír (43., 47., 228., 231., 241., 245., 274.) esetében figyeltünk meg a sír falában bevágásokat, illetve a sír aljában cölöplyukakat (3. tábla 1–4.). Ezek a jelenségek valamilyen faszerkezetre, a sírfal, illetve a benne levő koporsó megtámasztására, vagy lábas koporsóra engednek következtetni. A cölöpszerkezetes sírok ritkának mondhatók a 10–11. századi temetőkben.¹⁸

7 SZABÓ 1970, 266–268; RÉVÉSZ 1996a, 397–398.

8 MÉRI 1964, 111–115.

9 A sárbogárdi temető további különlegessége, hogy a temető ÉNy-i szélén egy fiatal szarvasmarha, míg a temető középső szakaszán, a sírok között két önálló ló sír került elő teljes lóvázal (KRALOVÁNSZKY 1965–1966, 89–96; ÉRY 1967–1968, 108., 131.)

10 KISS 1983, 153–154.

11 NEPPER 1996, 245.

12 FODOR 1996a, 229.

13 NEMESKÉRI–LIPTÁK–SZÓKE 1953, 280. (térképmelléklet)

14 BÁLINT 1971, térképmelléklet

15 Cs. SÓS–PARÁDI 1971, 115.

16 NEPPER 2002, 220.

17 Azoknál az ovális és szabálytalan (amorf) alakú sírgödörknél, amelyek sekélyebb mélységben kerültek elő, nem zárhatjuk ki annak lehetőségét sem, hogy eredetileg alaprajzuk valamelyik elterjedtebb formához tartozott, de a szántóföldi művelés, illetve egyéb bolygatás következtében lepusztultak, torzultak (ilyen pl.: 23., 26., 58. sír)

18 A cölöpszerkezetes sírok katalógusát, klasszifikációját, valamint elemzését Varga Sándor egy önálló dolgozat keretén belül dolgozza fel a közeljövőben.

Mindössze 3 temetkezésben (38., 82., 118. sír) lehetett megfigyelni a koporsó fa részének barnás elszíneződését. A sírok többségében a halottakat lepelbe, vagy gyékénybe csavarva nyújtott testhelyzetben, hanyatt fektetve temették el. A szokásostól eltérő, illetve rendellenes temetkezést a temető 18 sírjában figyeltünk meg (3. tábla 5.). A sírsorokhoz illeszkedve, a sírok szerkezetével megegyező kialakítású, de üres sírgödörök is előkerültek. Az ilyen sírok esetében egyaránt gondolhatunk rituális okokra (távoli halál, kijelölt hely), sírrablásra, illetve a kisebb sírgödörök esetében a gyereksírok gyengébb megtartású csontjainak felszívódására, bolygatottságára.

Az eltérő sírtípusok következtében a sírgödörök méretei között is viszonylag nagyobb változatosságot figyelhetünk meg. A legnagyobb sírgödöröket a temető déli, délkeleti részében találjuk. Az itt kialakított cölöpszerkezetes sírok hosszúsága 225–250 cm, míg szélességük 80–112 cm között váltakozott. A 200–245 cm hosszú, átlagosan 50–70 cm széles egyszerű aknasírok többségében felnőtt férfiak (köztük a fegyveres sírok többsége) nyugodtak, de számos esetben figyeltük meg, hogy idősebb nőket is temettek nagyobb méretű gödörbe.¹⁹ A sírok mélysége az intenzív mezőgazdasági művelés következtében igen változatos képet mutatott, aminek következtében mért adataink inkább csak tájékoztató jellegűek lehetnek. A szántásból előkerült sírhelyek mellett a sírok többsége 20–35 cm-es mélységből került elő, de a védettebb részen akár 40–70 cm-re is lemélyedhettek.

A LELETANYAG ELEMZÉSE ÉS ÉRTÉKELÉSE

A sírok több mint felében, összesen 112 sírban találtunk viselethez tartozó ékszer, vagy ruhadísz, illetve a temetés során a sírba helyezett mellékletet. Első pillantásra viszonylag magasnak tűnik a melléklet nélküli temetkezések aránya (206 sírból 94 temetkezés). Azonban ha a sírokat részletesebben megvizsgáljuk láthatjuk, hogy a 94 sírból 26 gyermek, 12 pedig teljesen szétszántott temetkezés, míg további 9 üres sírgödör.

Ékszerek, ruhadíszek

A leletanyag legnagyobb részét a női sírokban előforduló ékszerek és ruhadíszek alkották. A karikaékszerek közül a leginkább elterjedt típus az egyszerű, nyitott végű karika volt, amely 38 sírban összesen 56 példányban látott napvilágot. A sima karikák döntő többsége felnőtt női

sírok mellékleteként fordult elő, s csak hat esetben került elő gyermekek mellől, valamint további két esetben idősebb férfiak sírjából. Anyaguk az esetek többségében bronz, de előfordult sárgaréz (22., 31., 55., 60., 75., 82.), ezüst (33., 161., 173., 211., 216., 289. sír), illetve ón-ólom (211., 222.) is. Pödrött végű karika 6 temetkezésben (35., 36., 59., 61., 136.), míg vékony huzalú S végű karika 7 sírből (15., 26., 39., 97., 135., 214. és 273. sír) látott napvilágot. Anyaguk szintén bronz és sárgaréz.

Díszes fülbevalót két sírban tártunk fel (143. és 179. sír). A szőlőfürttel és két pár gyöngykoszorúval díszített fülbevalókat fehérbronzból öntötték.

Gyöngyöket 12 temetkezésben összesen 42 példányban találtunk. Az egy-egy sírból származó darabok száma igen változó. A tárgytipus többségében gyermekek (22., 85., 131., 152., 161. és 181. sír), illetve fiatal leányok (35. és 59. sír) sírjaiban fordult elő, de két idősebb női, valamint egy férfi sírban is megfigyeltük őket (160., 163., illetve 98. sír). Az esetek többségében nyakláncra felfűzve viselték (22., 35., 59., 163. sír), amelyet a gyöngyök mellett fülesgombokkal (22., 35.), bronzpántokkal (22., 35.), csüngőkkel (35.) és egyéb veretekkel (22., 35.) díszítettek. Három sírnál a koponya alatt, illetve közvetlenül annak környékén került elő 1–3 db gyöngy, amelyeket a hajfonat ágai közé fonhattak be viselőik (85., 160. és 181. sír).²⁰ A 152. sír gyöngyei közvetlen közelében egy deformálódott bronztű feküdt, s bár a nyakon helyezkedtek el nem zárhatjuk ki annak lehetőségét sem, hogy a gyöngyök a szerves anyagból készült tűtartót díszítették. Több sírban megfigyeltük hogy a gyöngyök valamilyen apró vastárgyallyal együtt, azokkal gyakran összetapadva kerültek elő (22., 59., 181. sír).

Hat sírban, négy vékony (19., 58., 59. és 214. sír) és két vastag (211. és 229. sír) bronzhuzalból készített, hurkoskampós záródású nyakperccel került elő. A vékony szálú torquesek vastagsága 0,2 és 0,4 cm között váltakozott, míg a két vastagabb szálú darab 0,6 cm volt. A huzalvastagság közötti különbségeket leszámítva a torquesek formájukban, kialakításukban és díszítésükben egy kivételtől eltekintve egyformák voltak. A 214. sírből előkerült nyakperccel kampós végén felfűzött karikák, míg hurkos végénél felfűzött karikák és rövid dróttekerccsel díszítette. A 19. sír kivételével, amelyben egy 4–5 esztendőes gyermek csontváza nyugodott, mindegyik sírban fiatal, juvenis és adultus korú nő feküdt.

A 72. sírba eltemetett adultus korú nőt díszruhájában temették el. Az eredeti helyzetben megfigyelt ingnyakat díszítő veretsorok pontos helyzetéből rekonstruálható a viselet. Az ingszerű ruha ívelt kivágását a külső sorban

19 Sőt a legnagyobb alapterületű (2 m² feletti) sírok többsége női temetkezést rejtett (82., 106., 245., 274. sír).

20 A gyöngyök hajfonatdíszként való alkalmazására és a rövid varkocs viseletére részletesebben: SZŐKE-VÁNDOR 1987, 67.

ónozott bronz csüngős veretek (4. tábla 1–4), a belső sorban kerek bronzveretek vették körül (4. tábla 6). A két sorban futó veretsor mindkét végén stilizált madárfejet (bagoly) ábrázoló, aranyozott bronz záróveretek feküdtek (4. tábla 5). Az ing záródását a bal kulcscsontnál található bronz fülesgomb biztosította. A vereteket a hátoldalukon levő két kis ráhajlított füllel erősítették a ruhára. Azokon a darabokon, ahol letörött a fül a felerősítést a fül mellé fűrt lyuk segítségével oldották meg.

A 183. sírban az ingnyakat szintén bronz kettőscsüngők díszítették, míg egyszerű kerek veretek kerültek elő a 180. és 200. sírokból.

A 33. sírban eltemetett maturus korú, mongolid embertani típusba tartozó felnőtt férfi alsó állkapcsának jobb oldala alatt, illetve a bal medencelapát és a keresztbe tett bal alkarcsont között 1–1 korong alakú aranyozott ezüstlemezből préselt ruhaveretet találtunk (4. tábla 7–8). A többségében női kaftánt díszítő ruhaveretek középe kissé kiemelkedik, amelyet egy árkolt részt követően gyöngysor keretez. Peremét szintén gyöngysor övezi.

A 163. sírban fekvő adultus korú nő mellkasának alsó részén, a keresztcsontra hajlított jobb alkar belső felén, ruhára felvarrt 4, míg azzal párhuzamosan az alsó bordacsontokon 3 kauri csiga (4. tábla 9–14) és 1 kissé lapított, körte alakú bronzcsörgő került elő. A tárgyak sírban megfigyelt helyzete alapján a ruhadarabot az elhunyt helyezték.

A 75. sírban nyugvó maturus korú mongoloid nő legalsó csigolyáján egy díszítéssel felfelé álló, négyzet alakú, aranyozott ezüstveret feküdt (5. tábla 1–2). Közvetlenül mellette két gomba alakú, ón-bronz fülesgomb és egy 2,1–2,4 cm átmérőjű rézkarika helyezkedett el. A veret és a gombok alatt szerves anyag fekete elszíneződése maradt meg. A 10. századi temetőben előforduló, a női sírokra jellemző négyszögletes veretek egyaránt díszíthettek ruhát, övet, csizmát és tarsolyt, de felhasználhatták más tárgy díszítésére is.²¹ A székesi temető esetében helyzete, illetve a körülötte talált leletanyag alapján talán övveretként funkcionálhatott.

A temetkezések 11,2%-ból került elő karperec, összesen 30 példányszámban. A székesi temetőbe temetkező közösségben az egyik legelterjedtebb típus a hegyesedő végű huzalkarperec volt (6. tábla 1). A sírokból 4 ovális (37., 72., 180., 211.), 10 kerek (22., 41., 59., 65., 72., 75., 140., 174., 187.) és 3 rombusz (6., 42., 59.) keresztmetszetű huzalkarperec került elő. 11 sírban csak az egyik karon fordult elő sárgaréz (41., 42. sír), bronzból (6., 65., 140., 180., 187. és a 211. sír), illetve ónozott bronzból (37., 75., 174.) készített példány. Összesen 3 temetkezésben volt mindkét karon egy-egy huzalkarperec (sár-

garéz: 59. sír, bronz: 72. sír, sárgaréz és bronz: 22. sír). A 24., 168., 209. és 212. sírokból három bronzszáלבól sodrott, hurkos-kampós záródású karperec (6. tábla 2), a 229. sírban pontkörös díszű, kikerekedő végű, bronz lemez karperec látott napvilágot. A temető dél-délkeleti, valamint keleti szélein található temetkezésekben összesen 8 példányszámban fordult elő állatfejes karperec (4. tábla 3–4). A többnyire sárgarézből és ónozott bronzból készített, kerek, rombusz és D-metszetű, egyszerű és sodrást utánozóan öntött példányok (15., 201., 210., 229.) mellett előfordult az egyszerűbb, kerek átmetszetű kígyófejet stilizáló példány (1. sír) is.

A temető 38 sírjában összesen 50 különböző típusú gyűrűt találtunk. A nyitott és zárt, egymásra hajlított végű huzal- és pántgyűrűk mellett viszonylag nagy számban fordultak elő dudoros és fejesgyűrűk (6. tábla 3–7).

Fegyverek

Nyílcsúcs 13 sírből összesen 27 példányban került elő. Számarányukat tekintve 5 sírban mindössze egy (4., 51., 71., 103., 146. sír), 3 sírban kettő (6., 27. és 167.), 4 sírban három (53., 68., 86., illetve a 157. sír), míg további 1 sírban négy nyílcsúcs feküdt (132.). A sírok többségében felnőtt férfiak nyugodtak. Ez alól csak a 146. sír, amelyben 8–14 éves gyermek csontváza feküdt és az 51. női sír kivétel. Amennyiben a nyílcsúcsok számát párhuzamba állítjuk az elhunytak életkorával megállapíthatjuk, hogy néhány kivételtől eltekintve (pl.: 27., 71. sír) az idősebb férfiak több nyílcsúcsot kaptak (pl.: 53., 68., 86., 132., 157. sír), mint a fiatalabbak (pl.: 4., 6., 103. sír). A Homokméggy-Székesen feltárt sírokból származó nyílcsúcsok formailag megegyeznek a korszak más lelőhelyeiről ismert típusokkal. Leggyakrabban a rövid, vagy hosszú vágó élű deltoid alakú nyílhegyek fordultak elő (4., 6., 27., 53., 68., 86., 103., 132., 157.), de számos példányban megtaláltuk a rombusz, illetve levél alakú változatokat is (6., 71., 132., 157., 167.). Három sírből villás, vagy úgynevezett fecskefarkú nyílcsúcs (53., 68., 146.), míg a 68. sírből egy kiszélesedő, háromszög alakú, domborúan ívelt élű, kovácsoltvas nyílhegy került elő. Ez a viszonylag nagyobb méretű, nehezebb nyílhegy közelre hordó, önvédelmi célokat szolgáló típus volt. Rombusz keresztmetszetű, elhegyesedő végű vadász, vagy páncéltörő nyílhegyet mindössze egy sírban (51. sír) találtunk.

Vasmerevítéses tegez egy sírban (86.) figyelhetünk meg. A maturus korú férfi bal oldalára fektetett tegez bal és jobb oldalát, a fedéltől a fenékpántig összefüggő vaspálca merevítette. A tegez közepén, a szájnylást

21 Hajdrik 1998, 94; Révész 1996, 71; Horváth 2004, 159.

merevítő vaspántból és a fenékpántból kiindulva további 1–1 merevítő pálcá helyezkedett el, amelyek végei rombusz alakú hegyben végződtek.

A 4. sírban nyugvó adultus korú férfi könyökének és alkarjának felső része alatt, éllel a sírfal irányába néző egyszerű bárd került elő (6. tábla 8). Miután a fegyver fejrésze a bal medencelapát felett, élével kifelé helyezkedett el feltételezzük, hogy azt oldalt, az övbe beakasztva viselték.

Egyéb tárgyak

A használati eszközök közül leggyakrabban az egyszerű vaskés fordult elő (25., 53., 68., 73., 91., 92., 125., 157., 167., valamint a 170. sírból). Az esetek többségében felnőtt férfiak temetkezéséből látott napvilágot, de egy-egy esetben női és gyermek sírokban is előfordult. Fenőkö két idősebb korú férfi sírjából (53., 155.), míg bronzból készített tú két női temetkezésből (58., 152.) került elő.

Ételmellékletként sírba helyezett állatsontot (juh? lapocka és csövescsont) két sírban találtunk (27., 94.). Tojást a 19. és 108. sírokban figyeltünk meg. Előbbi esetében az összetört tojás maradványain helyenként barnás, vöröses elszíneződés látszódott, amely talán festés nyoma lehetett.

A SÍROKBÓL ELŐKERÜLT TÁRGYAK FÉMANYAGA²²

A temető sírjaiból előkerült fémtárgyak anyagát megvizsgálva megállapíthatjuk, hogy a Homokmégy-Székesen élő közösség leginkább sárgarézből és bronzból készített tárgyakat használt. Ugyanakkor, mint díszítési elem kiemelkedik a bronzékszerek közül az ónozás szokása, miután igen nagy számban megtalálható a temető teljes területén. A közösség gazdagabb temetkezéseiben – bár jóval kisebb mennyiségben – az ezüst, illetve az aranyozott ezüst tárgyak is megtalálhatóak (pl.: kaftánveretek, tarsolyzáró-/övveret, néhány gyűrű, hajkarika). Az ilyen jellegű ékszerekhez, ruhadíszekhez azonban jóval nehezebben juthattak hozzá a közösség tagjai, amire az is utal, hogy a páros díszek közül gyakran csak az egyik készült ezüsből. Az ezüst pótlását, vagy kiegészítését többnyire ónból készített tárgyakkal oldották meg. A fémanyagot tekintve további érdekesség, hogy gyakran tapasztaltuk az egy síron belüli különböző fémekből készített tárgyak

előfordulását. Kiváló példa erre a 72. női temetkezés, ahol az ingnyakat díszítő csüngős veretek felső része bronzból, alsó részük ón-ólomból, míg az ingnyakat két oldalról lezáró veretek aranyozott bronzból készültek.

A TEMETŐ RENDJE ÉS HASZNÁLATI IDEJE

A Homokmégy-székesi temető használati idejét – datáló értékű pénzérmék hiányában – a temetkezési szokások és a leletanyag alapján határozhatjuk meg.

A temetkezések közül 5 sírnál valószínűsíthető korabeli sírrablás, amelyek közül kettő, egy-egy leletet leszámítva, teljesen üresnek bizonyult.²³ A rablott sírok a temető középső harmadában fordultak elő, ezért feltételezhető, hogy a kirablott temetkezések által jelölt terület lehetett a temető legkorábbi része.

Sírok közötti szuperpozíciót 5 esetben figyeltünk meg, amelyek a temető nyugati szélén csoportosultak. Az egymásra-, illetve a rátemetkezések előfordulása a temető ezen részén a hosszabb használatot tanúsítják. Ugyanakkor a sírgödörök méretei, illetve kialakításuk módzatai alapján csak annyi bizonyos, hogy az itt megtelepedő népesség a temetőt folyamatosan használta.²⁴ Jól elhatárolható azonban a cölöpszerkezetes sírok, amelyek többsége a temető kelet-délkeleti szélén helyezkedett el.

A sírokból előkerült leletanyag is a temető középső, valamint nyugati és részben északi részén jelöli ki a temetkezések legkorábbi fázisát. A karikaékszerek közül a leginkább elterjedt egyszerű, nyitott végű karikák – bár az egész temető területén megtalálhatóak – kisebb koncentrációját lehetett megfigyelni a nyugati temető részben. A kis példányszámban megjelenő, vékony huzalú, S végű karikák egy kivételtől eltekintve (135. sír) a temető keleti szélén és déli felében, szórványosan jelentkeztek. A lelőhelyről előkerült különböző típusú karperecek is hasonló képet mutattak. A többségében 10. századra keltezett karperec típusok (ovális és kerek átmetszetű huzalkarperecek) a temető középső, északi és nyugati feléből láttak napvilágot, míg a későbbi állatfejes, valamint a hurkos-kampós záródású, sodrott karperecek elsősorban a délkeleti rész szélső sírjaiban fordultak elő.

A fegyverrel, illetve csiholóval, kovával és vaskéssel elhantoltak mellett a nemesfémekből készített ékszerekkel és ruhaveretekkel eltemetett gazdagabb női és férfisírokat is a temető középső részén találjuk.

22 A leletanyag színes- és nemesfém tárgyainak elemi összetétel vizsgálatát Dr. Költő László, a leletanyag reprezentatív részének archeometallurgiai elemzését Dr. Török Béla végezte el. Tanulmányai a Kalocsai Sárköz 10–11. századi temető corpora kötetben jelennek meg.

23 A temető területéről egyébként összesen 11 üres sírgödör került elő, amely mindegyike szervesen beilleszkedett a sírok alkotta É–D-i irányú szabálytalan sörösorokba. Az ilyen üres sírok előfordulását a temetőn belül egyaránt magyarázhatjuk sírrablással, későbbi bolygatással, a kisebb sírgödörök esetében a gyereksírok gyengébb megtartású csontjainak felszivódásával is, de nem zárhatjuk ki a rituális okokat sem (távoli halál, kijelölt hely).

24 Erre utal pl. a padmalys sírforma megléte a temető egész területén.

A temetkezési szokások és az előkerült leletanyag alapján megfogalmazott, a temetkezések időrendjére és a temető benépesítésére vonatkozó megfigyeléseket az embertani anyag taxonómiai sajátosságai is kiegészítik és tovább erősítik. Az eltemetettek mintegy 12%-a mongolid/mongoloid jellegzetességeket mutat. Ezek a sírok elsősorban a temető északi felének középső részében kerültek napvilágra.²⁵ Jelképes trepanációt 4 nő (80., 82., 96., 200. sír) és 1 férfi (88.) esetében lehetett megfigyelni. A 96. sír kivételével²⁶ szintén a temető középső részén, egymáshoz közel helyezkedtek el.

A fentiek alapján megállapíthatjuk, hogy a székesi temetőben az első sírokat még a 940-es években áshatták meg a temető középső és nyugati részén, amit a keleti és déli irányban bővítve a 10. század második felében folyamatosan használtak. A temető felhagyását a 10–11. század fordulójára, esetleg a 11. század elejére (1010–1015) datálhatjuk.

A HOMOKMÉGY-SZÉKESI TEMETŐ FÖLDRAJZI, TÖRTÉNETI ÉS RÉGÉSZETI KÖRNYEZETE

A homokmégyi temető a Kalocsai Sárköz középső részének keleti szélén helyezkedik el, amely egykoron az ország egyik állóvizekben leggazdagabb területe volt. A Sárköz jellegzetes folyómenti táj, melynek felszínét a Duna, a Vajas és az Örjeg vizei alakították ki. A kistáj egy orsó formában kiszélesedő, majd összeszűkülő ártér, melynek különös sajátossága, hogy a Duna folyam szomszédságában terül el a magas ártér, tőle távolabb, a Duna-Tisza közti hátság szomszédságában pedig az alacsony ártér, melynek széles mocsara szigetként zárta körbe a területet. A terület meghatározó földrajzi jelensége a Duna, s egyben egyetlen jelentős vízfolyása. Dunaharasztitól Bajáig a bal oldalon nincs egyetlen önálló vízfolyás sem. A Duna árterén minden vízer kapcsolatban van a Dunával, tőle kapja a vizét. Duna áradása évente kétszer jelentkezett, s csak kisebb felszínek maradtak szárazon. A

szárazulatokat, kis kiterjedésű magasabb térszíneket (ún. göröndöket) sűrűn behálózták a vízfolyások, mocsarak, lápok, posványok, meanderek, palék, fokok, erek, turjánok, örjegek, semlyékek és fenekek.²⁷

Bár a magyarság Kárpát-medencében történő megtelepedésekor a Duna már a mai medrében folyt, volt egy kanyargós, keleti ága, amely a mai Duna-völgyi főcsatorna nyomvonalán haladt a bajaszentistváni összefolyásig. Ruttkay Mihály 1763-as térképe szerint is a terület sok érrel átszelt mocsaras vidék volt.²⁸ A Duna áradása évente kétszer jelentkezett, s csak kisebb felszínek maradtak szárazon. A szárazulatokat behálózták a posványok, meanderek, palék, fokok, erek, turjánok, örjegek, semlyékek és fenekek. Homokmégytől K-re, a legmélyebb részen az Akasztótól Bajaszentistvánig húzódó Örjeg, a Vörös-mocsár terült el, ami a magyar honfoglaláskor még kifejtett folyómeder volt.²⁹ Ez a vízjárta terület sziget jellegű adott a vidéknek, ami az írott forrásokban mint Nogsar, Nagysár néven szerepelt.³⁰

A kedvező földrajzi adottságok mellett a terület jelentőségére utal, hogy Szent István püspökséget alapított Kalocsán. Ez aligha véletlen, hiszen a térség stratégiai fontosságú volt ebben az időszakban. Itt találkozott a hagyományos Bizánc felé irányuló kereskedelmi útvonal, valamint a foktői és fajszi átkelőhelyen keresztül menő Ny-K-i irányú kereskedelmi és hadiút. Az utóbbi útvonal Homokméggy-Halomtól délre vezetett Öregcsertő, majd Kecel irányába.³¹

A 10–11. században a Kalocsai-Sárköz — és azon belül Homokméggy — jelentősége a ránk maradt írott források tükrében is nyomon követhető. Halmon, feltehetően még I. István idejében királyi udvarház (curtis) létesült, amelyet I. Béla 1061-ben a szekszárdi apátságának adományozott számos körülötte levő faluval együtt (Apa, Arka, Bátya, Bóvár, Csorna, Dalocsa, Halászi, Halom I., Hamussád, Péter, Tira és Varsád falvakkal). A szekszárdi apátsághoz tartozó egyéb helységek, mint Fajszt, Bátya, Szatmár, Adacs, Nádasd, Malomér). Az udvarházat szolgáltató népek (lovasszökök – preco) öveztek.³²

25 A temető részletes embertani vizsgálatát Marcsik Antónia végezte el, aminek közlése a Kalocsai Sárköz 10–11. századi temető corpora kötetben jelenik meg. Az előzetes szóbeli közlések alapján az antropológiai vizsgálat további érdekes megállapításokat tartalmaz az itt élt közösséggel kapcsolatban. A Székesen temetkező közösségben, a megvizsgált embertani anyag alapján a 9. század végén a Kárpát-medencébe betelepülő magyarság mellett jelentős számban kimutatható a honfoglalást megelőző avar népesség jelenléte is (a temetőben igen magas az olyan eltemetettek száma, amelyeknek csontváza a késő avar lakossággal embertanilag egyező, vagy jelentős mértékben hasonló). Ezúton is szeretnénk megköszönni Marcsik Antóniának a temető embertani anyagának meghatározását és az arra vonatkozó megfigyeléseket.

26 Ez a sír a temető keleti szélén feküdt.

27 ROMSICS 1998, 28–29.

28 PÉCSI 1967, 182.

29 BOROVSKY 1910, 202–205; Ihrig 1973, 228.

30 GYÖRFFY 1987, 424; GALLINA 1998, 54.

31 GALLINA 1998b, 86–87.

32 GYÖRFFY 1987, 424; GALLINA–ROMSICS 1996, 43; GALLINA 1998, 93

E földrajzilag zárt tájegység vidékéről ugyanakkor viszonylag kevés a jól megfigyelt és dokumentált 10–11. századi temető, illetve temetőrészlet. A lelőhelyek jelentős részét a különböző építkezések, homokkitermelések, valamint katonai földmunkák még a feltárások előtt nagymértékben elpusztították, illetve feldúlták, aminek eredményeként a megmentett leletek sok esetben csak töredékét képezik az egykori temetők leletgazdagságának.

A Kalocsai-Sárköz déli részéről három lelőhelyről van több-kevesebb adatunk. A Bajától északra fekvő Sükösdről egyszerű S végű karikák és kéttagú csüngős veretek kerültek a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményébe.³³ 1978-ban, Hajós-Érsekhalmon egy köznépi temető mintegy 40–50 sírját dúlták fel,³⁴ míg a Baja–Kecskemét között húzódó út hajósi leágazásától keletre, a Hajós-Háztáji földeken I. Géza és I. László pénzei kerültek napvilágra.³⁵ A Sárköz középső részének nyugati feléről sajnálatos módon csak szórványosan ismerünk 10. századi temetőre utaló nyomokat. A kalocsai Viski Károly Múzeum régészeti gyűjteményében számos ismeretlen lelőhellyel beletározott honfoglaló tárgy található. Az egykori lelőhely/lelőhelyek gazdagságát jól tükrözik az aranyozott ezüst lószerszámveretek, a vékony ezüstlapból kivágott lemezek, az öntött övveretek, továbbá egy áttört, állatalakos díszítésű hajfonatkorong és egy jó állapotban megmaradt vaskengyel.³⁶ Valószínűleg Kalocsa belterületéről származnak azok az öntött övveretek és nyerget díszítő veretek, amelyek 1882-ben kerültek a Nemzeti Múzeum gyűjteményébe.³⁷ Az utóbbi években Kalocsa belterületén végzett ásások során két lelőhelyről is napvilágot láttak Árpád-kori temetkezések. A Belvárosi iskola tornatermének építését megelőző feltáráson 22, 10–11. századi sír került elő. A leletanyag többségét a viselethez tartozó ékszerek (bronz és ezüst karikák, valamint gyűrűk) tették ki.³⁸ A Szentháromság téren egy 40 m²-nyi területen 69 temetkezés került elő, valamint az első székesegyház északkeleti falának az alapozása. A temetőrészlet legkorábbi sírjai a 11. században kerültek földbe. A bronzból készített karikaékszerek mellett, a 16. sírből aranygyűrű és aranyozott ezüst fülesgomb, a 73. sírből pedig aranyozott bronzcsat került elő.³⁹

Az előbbiekkal ellentétben áll a Kalocsai-Sárköz középső részének keleti fele, amely a térség egyik legjobban ku-

tatott területe. Homokmégy község határában három 10–11. századi temető ismert. A nagyobb sírszámú, teljesen feltárt homokmégy-székesi köznépi temetőtől 3 km-re északnyugatra található a méltán híressé vált halomi temető. A Sárköz legmagasabb pontjának, a halomi dombnak a délkeleti lejtőjén 1951-ben, homokbányászás során egy késő bronzkori telepbe ázott honfoglalás kori temető 8 sírja került elő.⁴⁰ A rangosabb középréteghez tartozó, valószínűleg háromsoros temetőrészlet jelentőségét erősíti a lovastemetkezések és a fegyveres sírok magas aránya, valamint az övveretek archaikus jellege. Az ide temetkező közösség láthatta el a fentebb említett fontos nyugat-keleti irányú út felügyeletét és védelmét, amivel egyben biztosította a maga stratégiai jelentőségét. 1964-ben Homokmégy-Hillyén, a Pávó-háti szőlők mentén egy 10–11. századi köznépi temető mintegy 10 temetkezését pusztították el földkitermelés közben. A feldúlt sírokból mindössze egy bronzból csavart torquest, egy függőt és egy bronzgyűrűt sikerült megmenteni, bár ez utóbbi már nem került múzeumi gyűjteménybe.⁴¹ Homokmégytől északkeletre, Öregcsertő–Csornapusztán, a Dinnyehegy nevű homokdombon katonai földmunka során bolygattak meg egy lovassírt. A leletmentéskor honfoglalás kori sírleletek kerültek elő.⁴² A Kalocsai Sárköz keleti határát egy árvízmentes tereplépcső a Kiskőrös–Kecel–Császártöltés–Sükösd törésvonal mentén kiemelkedő homokhátság képezi. A földrajzilag jól elhatárolható területen főként Kecel környékén sűrűsödnek a honfoglaló lelőhelyek. Ennek oka, hogy egykoron az Örjeg mocsarai itt összeszűkültek, s itt volt a legkönnyebb a Sárköz, illetve a Homokhátság felé az átkelés, amit a fentebb jelzett korabeli hadi és kereskedelmi út biztosít. Ezzel lehet összefüggésben, hogy Csorna táján említenek (1061?) egy „Nagy-út”-at, amely egy Kalocsáról Akasztó felé vezető út, s alább egy „Besenyő-út”-at, amelyet tán a sárvidéki besenyők használhattak.⁴³ A feltételezett utak melletti Árpád-kori települések jól tükrözik ezt a helyzetet.

A Kalocsai-Sárköz északi részén található Dunapataj község határában, a Szelidi-tó közelében fekvő Várhegyről állatfejes és négyszög átmetszetű, hegyesedő végű nyitott bronzkarperecek, sodrott bronzgyűrű, üveggyöngyök, illetve I. András denára került a Magyar Nemzeti Múzeum

33 FEHÉR-ÉRY-KRALOVÁNSZKY 1962, 67. (921.)

34 KÓHEGYI 1979, 92; H. TÓTH 1990, 176.

35 H. TÓTH 1990, 176; GALLINA-ROMSICS 1996, 43.

36 HORVÁTH M. 1996, 315–317.

37 BÁLINT 1991, 229.

38 NAGY D. S. 2004, 236.

39 NAGY D. S. 2005, 235.

40 Cs. Sós 1954, 80; HORVÁTH M. 1996a, 312; HORVÁTH M. 1996b, 125; Horváth M. 1998, 73.

41 HORVÁTH 1969, 59; H. Tóth 1990, 178; GALLINA 1998, 125.

42 HORVÁTH 1968, 44; H. Tóth 1969, 51; H. Tóth 1990, 170–171.

43 GYÖRFFY 1987, 342.

Régiségtárába.⁴⁴ A tőle északra fekvő, a Kalocsai Sárköz-
zel északról érintkező Harta község határából Homok-
mégységhez hasonlóan szintén több 10. századra keltezhető
lelőhelyet ismerünk. 1928 és 1930 között Harta-Mikla-
pusztán földmunkák közben mintegy 50 sír került elő,
amelyekből sodrott, sima és pödrött végű karperecek,
nyitott és S-végű karikák, gyűrűk, csiholók, gyöngyök,
aranyozott ezüstveretek, valamint agyagedények láttak
napvilágot.⁴⁵ Harta-Béke Tsz területén, a község ho-
mokbanyájában lovassírokat dúltak szét 1962-ben. A
múzeumba csak néhány vastörredék és egy övveret került
be, illetve a leletmentés során feltárt 3 temetkezés.⁴⁶ 2002-
ben Harta-Freifelten egy 21 sírből álló kisebb közösség
gazdag temetője került elő. A lóval és lószerszámmal
eltemetett sírok mellett figyelemre méltó a női temet-
kezések leletgazdagsága.⁴⁷ Hartától északra-északkeletre
a Solti-Síkságra jutunk ki, ahol szintén megtalálhatóak
a 10–11. századi megtelepedés nyomai (Solt-Kalimajor,
Solt-Tételhegy, Soltszentimre stb.).

A temetkezések mellett érdemes kitérni a területen meg-
figyelt kiterjedt Árpád-kori falurendszerre is. A régészeti
topográfia módszerével eddig közel 700 lelőhelyet szá-
moltunk meg a Kalocsai Sárközben, amiből az írott for-
rások alapján fellelhető közel 85 Árpád-kori település.
A 11. században kialakult királyi központ esetében fel-
téltezzük, hogy a környező falvak népessége a halo-
mi királyi udvarház szolgáltató népei közé tartozott. A
településszerveződés korai központjának így a térségben
Halmot tekinthetjük.⁴⁸

A terület életében a 12–13. század fordulójától ismét fon-
tos változások léptek életbe. 1198-ban a kalocsai érsek
átengedte Kecel, Posziba, Zumuzcu, (Sár)Mégység, Ihási
tizedét a káptalannak. Az utóbb említett nagyobb fal-
vak a mai Homokmégység területén találhatóak. A tatárjárás
előestéjén, 1239-ben, IV. Béla a szekszárdi apátságban
lovas csőszként szolgáló Csertőt rokonaival a szabad
jobbágyok közé sorolta és kihatította nekik Halom, Iván
és Malomörvény közötti területet (mindez a mai Ho-
mokmégység északi határvidékén található). Még ebben az
évben a halomi uradalomhoz csatolták Csaur és Inám
falvakat. E birtokváltozások a szekszárdi apátság és a
halomi uradalom fokozatos gyarapodását jelzik, ami a
sűrű településhálózatban is tetten öltött.⁴⁹

Összegezve az írott és a régészeti forrásokból ismert ada-
tokat elmondhatjuk, hogy a Kalocsai Sárköz és azon belül
Kalocsa, valamint a ma Homokmégységhez tartozó Halom
környéke jelentős szerepet játszott a 10–11. század folya-
mában. Ez egyrészt köszönhető volt a kedvező földrajzi
tényezőknek, a fontos útvonalak találkozásának, illetve
a térség politikai szerepének (a Kalocsai-Sárköz területe
valószínűleg már a vármegyék megszervezése előtt is az
Árpádok központi területeihez kapcsolódott, amit jól
tükröz, hogy az Árpád-kor folyamán a térség a Dunától
nyugatra fekvő Fejér megye része). Ez utóbbira mi sem
utal jobban, hogy Szent István püspökséget alapított
Kalocsán 1001–1002 táján, ami a 11. század közepére,
második felére már az érseki rangot is megkapta, míg
Halmon királyi udvarház létesült.

IRODALOM

BÁLINT 1971 = Bálint Cs.: X. századi temető a szabadki-
gyósi-pálligeti táblában – Gräberfeld aus dem 10. Jh..
in Szabadkigyós–Pálliget. *BMMK* 1 (1971) 49–86.
BÁLINT 1991 = Bálint Cs.: Südungarn im 10. Jahrhun-
dert. *Studia Archaeologica* 11. Budapest 1991.
BOROVSKY 1910 = Borovszky S.: Pest-Pilis-Solt-Kiskun
vármegye. Budapest 1910.
ÉRY 1967–1968 = Éry K.: Reconstruction of the tenth
century population of Sárbogárd on the basis of ar-
chaeological and anthropological data. – A sárbogárdi
X. századi közösség rekonstrukciója régészeti és em-
bertani adatok alapján. *Alba Regia* 8–9 (1967–1968)

93–147.

FEHÉR-ÉRY-KRALOVÁNSZKY 1962. = Fehér G.–Éry K.–
Kralovánszky A.: A Közép-Duna medence magyar
honfoglalás és kora Árpád-kori sírleletei. Leletkatasz-
ter. Régészeti Tanulmányok II. Akadémiai Kiadó, Bu-
dapest 1962.

Fodor 1996 = Fodor I.: Szabolcs-Vontatópart In: Fodor I.
(szerk.): „...Őseinket felhozád...” A honfoglaló mag-
yarság. Kiállítási katalógus. Budapest 1996, 174.

Fodor 1996a = Fodor I.: Hajdúdorog-Gyűlés. In: Fodor I.
(szerk.): „...Őseinket felhozád...” A honfoglaló mag-
yarság. Kiállítási katalógus. Budapest 1996, 229–231.

44 FEHÉR-ÉRY-KRALOVÁNSZKY 1962, 33. (255.)

45 Fehér-Éry-Kralovánszky 1962, 39. (379.)

46 Horváth 1962, 59; H. Tóth 1990, 166.

47 KUSTÁR-LANGÓ 2003, 5, 17–34.

48 GYÖRFFY 1987, 330; GALLINA 1998, 87.

49 GALLINA-ROMSICS 1996, 43–44; GALLINA 1998, 93.

- GALLINA 1998 = Gallina Zs.: Bevezetés Homokmégy régészeti topográfiájához. Homokmégy régészeti emlékei a késő vaskortól a középkor végéig. In: Romsics I. (szerk.): Homokmégy. Tanulmányok Homokmégy történetéből és néprajzából. Homokmégy 1998, 53–153.
- GALLINA –HAJDRIK 1998 = Gallina Zs.–Hajdrik G.: 10–11. századi temetőrészlet Homokmégy-Székesen. – Der Friedhof des gemeinen Volkes aus dem 10–11. Jh. in Homokmégy-Székes. *Cumania* 15 (1998) 133–178.
- GALLINA–ROMSICS 1996 = Gallina Zs.–Romsics I.: A Kalocsai Sárköz régészeti emlékei. Kalocsai Múzeumi Közlemények 3. Romsics I. (szerk.) Kalocsa 1996.
- GYÖRFFY 1987 = Györffy Gy.: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I. Budapest 1987.
- HAJDRIK G. 1998 = Hajdrik G.: Honfoglaláskori női viselék rekonstrukciója a homokmégy-székesi sírleletek alapján. Múzeumi kutatások Bács-Kiskun megyében 1997. Kalocsa 1998, 89–98.
- HORVÁTH 1962 = Horváth A.: Harta-Béke Tsz. RégFüz Ser. I. No. 15 (1962) 59.
- HORVÁTH 1968. = Horváth A.: Öregcsertő-Csornapuszta. RégFüz Ser. I. No. 21 (1968) 44.
- HORVÁTH 1969 = Horváth A.: Homokmégy-Hillye. RégFüz Ser. I. No. 22 (1969) 59.
- HORVÁTH 2004 = Horváth C.: Adatok a honfoglalás kori kő- és üvegbetéttel díszített fegyverek, tarsolyok és veretek kérdésköréhez. – Angaben zum Fragenkreis der landnahmezeitlichen Waffen, Taschen und Beschläge mit Stein- und Glaseinlagen. *ComArchHung* 2004, 151–171.
- HORVÁTH 1996 = Horváth M. A.: Ismeretlen lelőhelyű leletek Kalocsa környékéről. In: Fodor I. (szerk.): „...Őseiteket felhozád...” A honfoglaló magyarság. Kiállítási katalógus. Budapest 1996, 315–317.
- HORVÁTH 1996a. = Horváth M. A.: Homokmégy-Halom. In: Fodor I. (szerk.): „...Őseiteket felhozád...” A honfoglaló magyarság. Kiállítási katalógus. Budapest 1996, 312–314.
- HORVÁTH 1996b. = Horváth 1996b. A Homokmégy-Halomi temető és a Bács-Kiskun megyei honfoglalás kori lelőhelyek összefüggései. – Die Zusammenhänge des Begräbnisplatzes in Homokmégy-Hügel und den Begräbnisplätzen aus der Zeit der Landnahme im Komitat Bács-Kiskun. In: Wolf M.–Révész L. (szerk.): A magyar honfoglalás korának régészeti emlékei. Miskolc 1996, 125–147.
- HORVÁTH 1998. = Horváth M. A.: Homokmégy-Halom honfoglalás kori temetője. Múzeumi Kutatások Bács-Kiskun megyében 1997, 73–78.
- IHRIG 1973. = Ihrig D.: A magyar vízszabályozás története. Budapest 1973.
- KISS 1983 = Kiss A.: Baranya megye X–XI. századi sírleletei. – Grabfunde aus dem 10. und 11. Jahrhundert im Komitat Baranya (Ungarn). Magyarország honfoglalás és kora Árpád-kori temetőinek leletanyaga 1. Akadémiai Kiadó, Budapest 1983.
- KŐHEGYI 1979 = Kőhegyi M.: Hajós-Érsekhalom. RégFüz Ser. I. No. 32 (1979) 92.
- KRALOVÁNSZKY 1965–1966 = Kralovánszky A.: Die Landnahmezeitliche Rinderbestattung von Sárbogárd. *Alba Regia* 6–7 (1965–1966) 89–96.
- KUSTÁR–LANGÓ 2003 = Kustár R.–Langó P.: Ezüstbe öltözött lányok. Honfoglalás kori sírok Harta határában. Kalocsa 2003.
- MÉRI 1964 = Méri I.: Kiaggatott lókoponyák Árpád-kori falvainkban. – Ausgesteckte Pferdeschädel in árpádenzeitlichen ungarischen Dörfern. *ArchÉrt* 91 (1964) 111–115.
- Nagy 2004 = Nagy D. S.: Kalocsa, Belvárosi iskola. Régészeti Kutatások Magyarországon 2003 (2004), 236.
- NAGY 2005 = Nagy D. S.: Kalocsa, Szentháromság tér. Régészeti Kutatások Magyarországon 2004 (2005), 235.
- NEPPER 1996 = Nepper I.: Püspökladány-Eperjesvölgy. In: Fodor I. (szerk.): „...Őseiteket felhozád...” A honfoglaló magyarság. Kiállítási katalógus. Budapest 1996, 245–256.
- NEPPER 2002 = Nepper I.: Hajdú-Bihar megye 10–11. századi sírleletei 1–2. rész. Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 3. Budapest–Debrecen 2002.
- NEMESKÉRI–LIPTÁK–SZŐKE 1953 = Nemeskéri J.–Lipták P.–Szőke B.: Le Cimetière du Xie siècle de Kérspuszta. *ActaArchHung* 1953 (1953) 205–370.
- PÉCSI 1967 = Pécsi M.: A dunai Alföld. Budapest 1967.
- RÉVÉSZ 1996 = Révész L.: A karosi honfoglalás kori temetők. Régészeti adatok a Felső-Tisza-vidék X. századi történetéhez. – Die Gräberfelder von Karos aus der Landnahmezeit (Archäologische Angaben zur Geschichte des oberen Theißgebietes im X. Jahrhundert. Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 1. Miskolc 1996.
- RÉVÉSZ 1996a = Révész L.: Kál-Legelő. In: Fodor I. (szerk.): „...Őseiteket felhozád...” A honfoglaló magyarság. Kiállítási katalógus. Budapest 1996, 397–398.
- RÉVÉSZ 2003 = Révész L.: Bodroghalom, Eresztvényhomok. Régészeti Kutatások Magyarországon 2000 (2003) 99.
- ROMSICS 1998 = Romsics I.: Homokmégy történeti földrajza. In: Romsics I. (szerk.): Homokmégy. Tanulmányok Homokmégy történetéből és néprajzából. Kalocsa, 1998. 15–52.
- Cs. SÓS–PARÁDI 1971 = Cs. Sós Á.–Parádi N.: A csátaljai Árpád-kori temető és település – Árpádián period cemetery and settlement at Csátalja. *FolArch* 22 (1971) 105–141.
- SZABÓ 1970 = Szabó J. Gy.: A honfoglaláskori

temetőárkok kérdéséhez. Jelentés a káli (Heves m.) ásatásokról. — Zur Frage der Landnahmezeitlichen Gräberfeldgräben. Bericht über die Ausgrabung in Kál (Kom. Heves). ArchÉrt 97 (1970) 264–271.

SZÓKE-VÁNDOR 1987 = Szóke B. M.–Vándor L.: Pusztaszentlászló Árpád-kori temetője. Fontes Archaeologici Hungariae. Budapest 1987.

TETTAMANTI 1975 = Tettamanti S.: Temetkezési szo-

kások a X–XI. században a Kárpát-medencében. – Bestattungsbräuche im Karpatenbecken in den X–XI. Jahrhunderten. StComit 3 (1975) 79–123.

H. TÓTH 1969 = H. Tóth E.: Öregcsertő-Csornapuszta. RégFüz Ser. I. No. 22 (1969) 51.

H. TÓTH 1990 = H. Tóth E.: Négy évtized régészeti kutatásai Bács-Kiskun megyében (1949–1989). Cumania 12 (1990) 81–233.

DAS GRÄBERFELD DES GEMEINEN VOLKES AUS DEM 10.–11. JAHRHUNDERT VON HOMOKMÉGY-SZÉKES

Die Fundstelle befindet sich südöstlich von Kalocsa, in dem zur Gemeinde Homokmégy gehörigen Gemarkungsteil Székes, wo zwischen 1996 und 2002 206 Gräber des 10.–11. Jahrhunderts zum Vorschein gekommen sind. Das vollständig freigelegte Gräberfeld lag am westlichen Ende eines westöstlich laufenden langen Hügelzuges. Es befand sich auf dem nördlichen Teil des Hügelrückens und auf dessen Abhang (*Taf. 1, 1–2*). Die Bestattungen waren aus Norden, Westen und Osten von Gräben begrenzt, aber nach Süden hörten die Gräber stufenweise auf (*Taf. 2.*).

Neben den einfachen Schachtgräbern kamen Gräber mit Bänkchen, sowie mit Nische und auch muldenförmige zum Vorschein. Bei sieben Gräber konnten wir Schnitte in den Grabwänden bzw. Pfostenlöcher in den Grabböden beobachten (*Taf. 3, 1–4*).

Unter der einstigen Bevölkerung war die Sargbestattung nicht häufig und lediglich bei einigen Gräbern konnten wir die auf einen Sarg hindeutenden bräunlichen Verfärbungen beobachten. Nur 18 Gräber waren von den üblichen abweichende bzw. anormale Bestattungen (*Taf. 3, 5*).

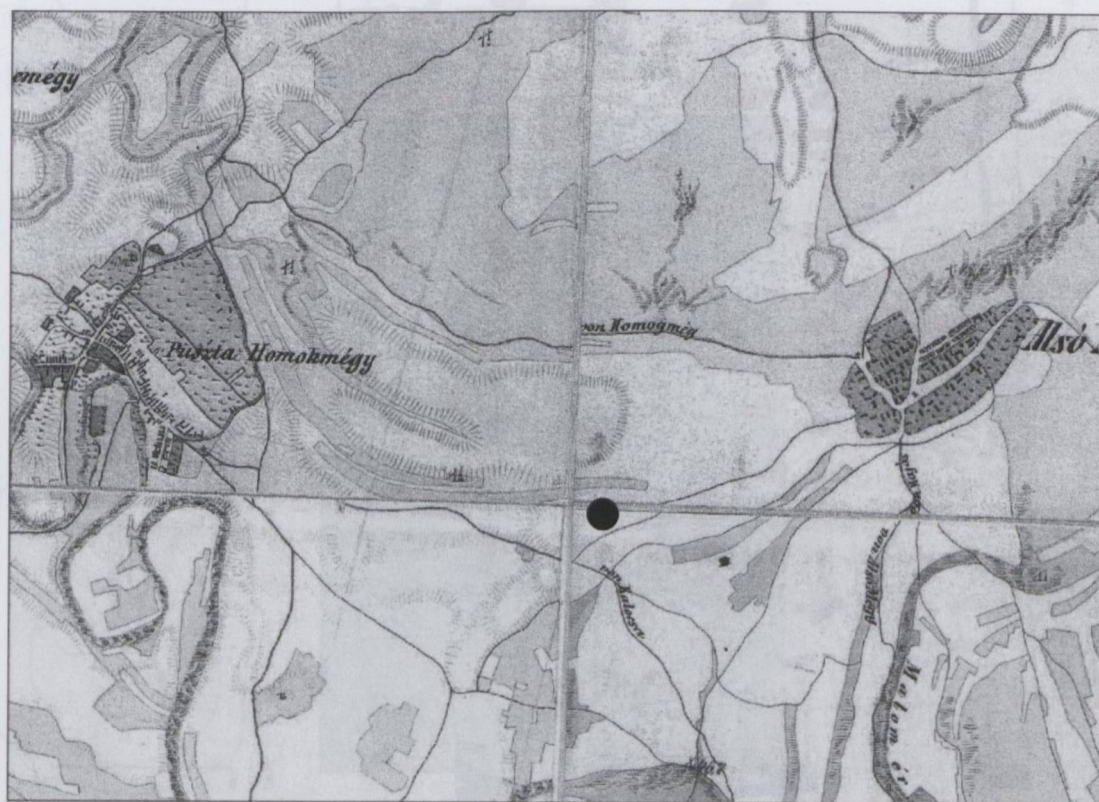
In mehr als Hälfte der Gräber – in 112 Bestattungen – befanden sich Beigaben. In den Frauengräbern vorkommene Schmuckstücke und Kleidungszierden bildeten den grössten Teil des Fundmaterials. Neben Ringschmuck von unterschiedlichen Typen, Perlen, Armringe (*Taf. 5, 3–4; Taf. 6, 1–2*) kamen Ohrgehänge, runde und Hängebeschlüge (*Taf. 4, 1–6*), Kaftanbeschlüge (*Taf. 4, 7–8*), Kaurischneken (*Taf. 4, 9–14*), ein Gürtelbeschlüge

mit Steineinlage (*Taf. 5, 1–2*) und Fingerringe ans Tageslicht (*Taf. 6, 3–7*). Die Beigaben der Männergräbern waren vorwiegend Waffen (Pfeilspitze, Köcher, Beil) und Gebrauchsgegenstände (Eisenmesser, Wasserstein) (*Taf. 6, 8*).

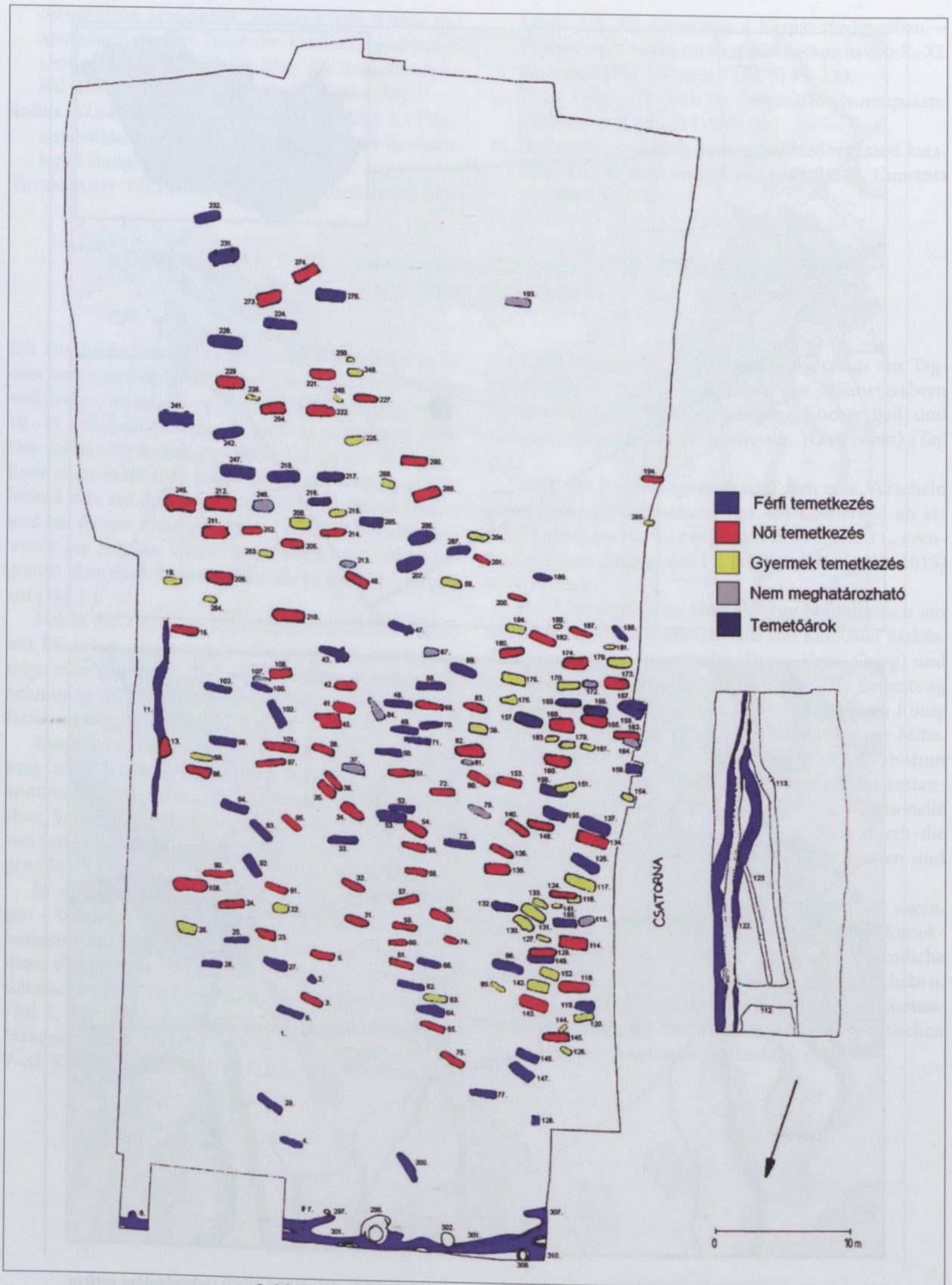
Nach den Bestattungssitten und dem zum Vorschein gekommenen Fundmaterial war das Gräberfeld ab erstem Drittel des 10. bis zur Wende des 10. und 11., eventuell bis zum Anfang des 11. Jahrhunderts (1010–1015) im Gebrauch.

Das Gräberfeld von Homokmégy befindet sich am östlichen Rand des mittleren Teils von Kalocsaer Sárköz, was einst eine gewässerreiche (Duna, Vajas, Örjeg) und fast inselartige Landschaftseinheit war. Die Bedeutung des Gebietes zeigt die Gründung des Bistums von König Stephan I. in Kalocsa um 1001–1002, das bis zur Mitte, zweiten Hälfte des 11. Jahrhunderts ein Erzbistum wurde. In Halom ist ein königliches Herrenhaus zustande gekommen. Durch die Region lief der traditionelle Handelsweg nach Byzanz bzw. ein anderer durch die Übergangstelle von Foktő und Fajs nach Westen und Osten.

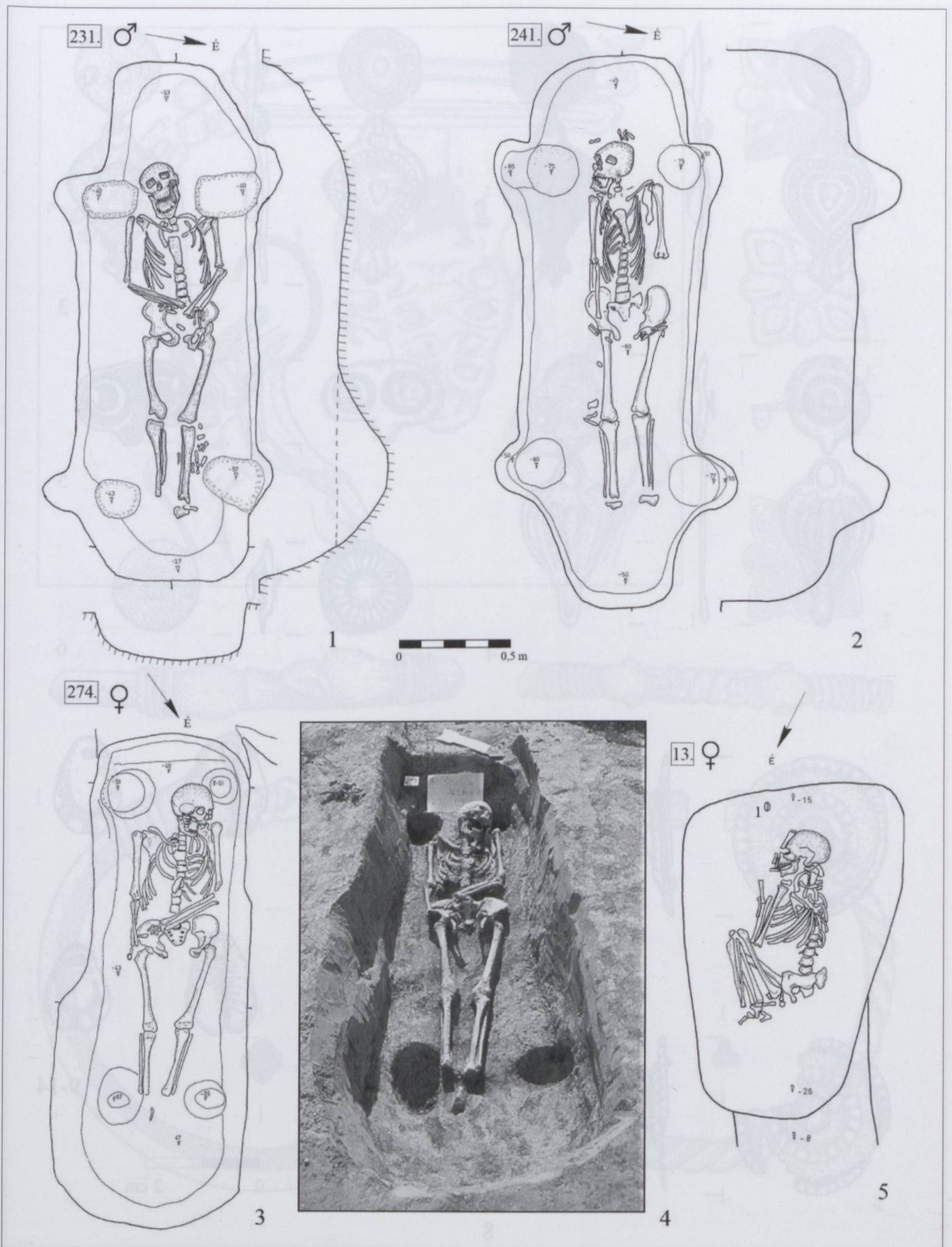
Nach den aufgezeigten Angaben können wir sagen, dass der Kalocsaer Sárköz und Kalocsa, sowie zu Homokmégy gehörige Umgebung von Halom eine wesentliche Rolle im Laufe des 10.–11. Jahrhunderts gespielt haben, was mit ihrer günstigen geographischen Lage (Knotenpunkt von wichtigen Strassen) bzw. mit der politischen Bedeutung des Raumes in Verbindung stand.

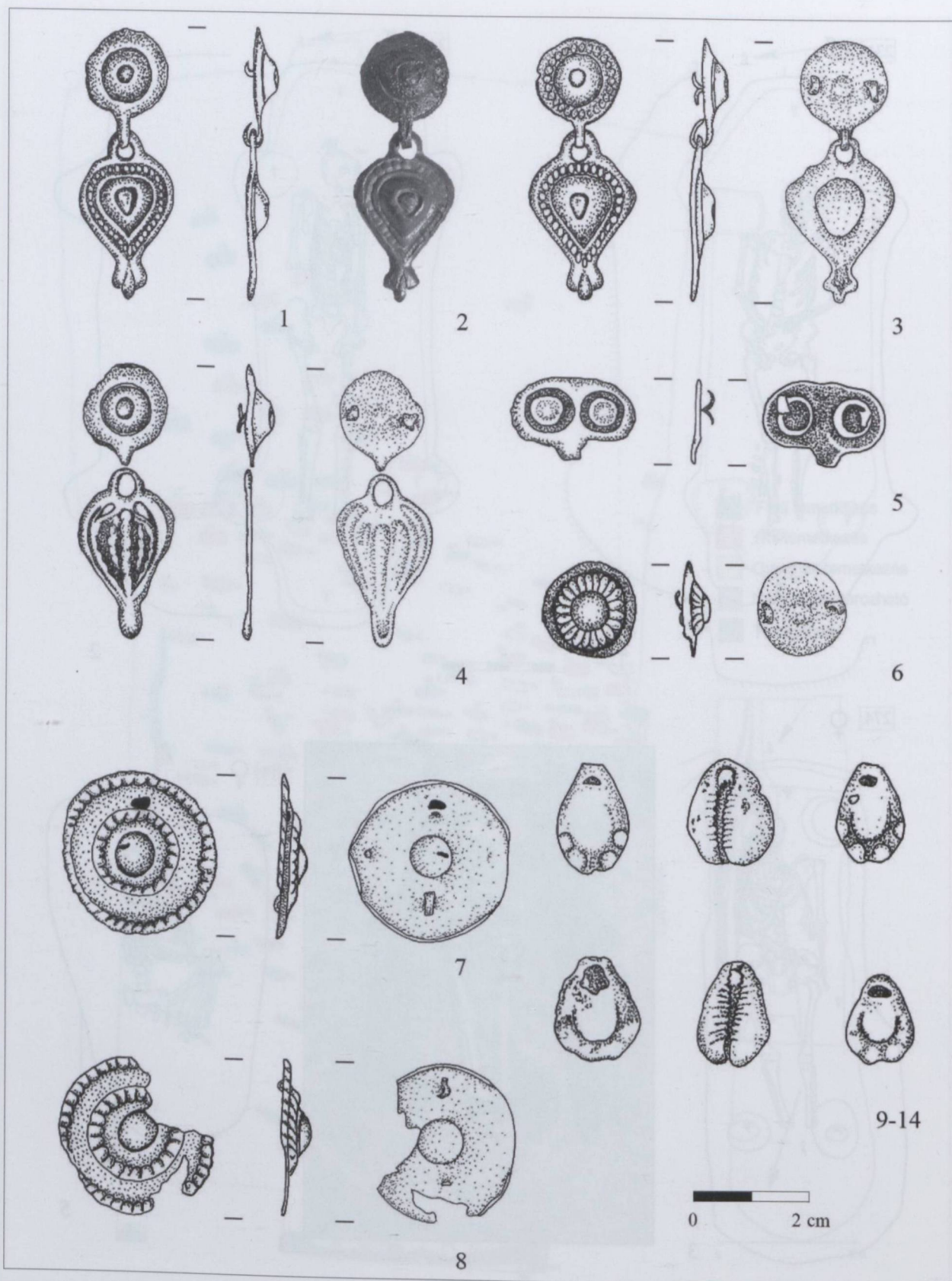
1. kép 1: A lelőhely földrajzi elhelyezkedése. 2: A lelőhely a 2. katonai felmérés (1857–1863) térképlapjára vetítve

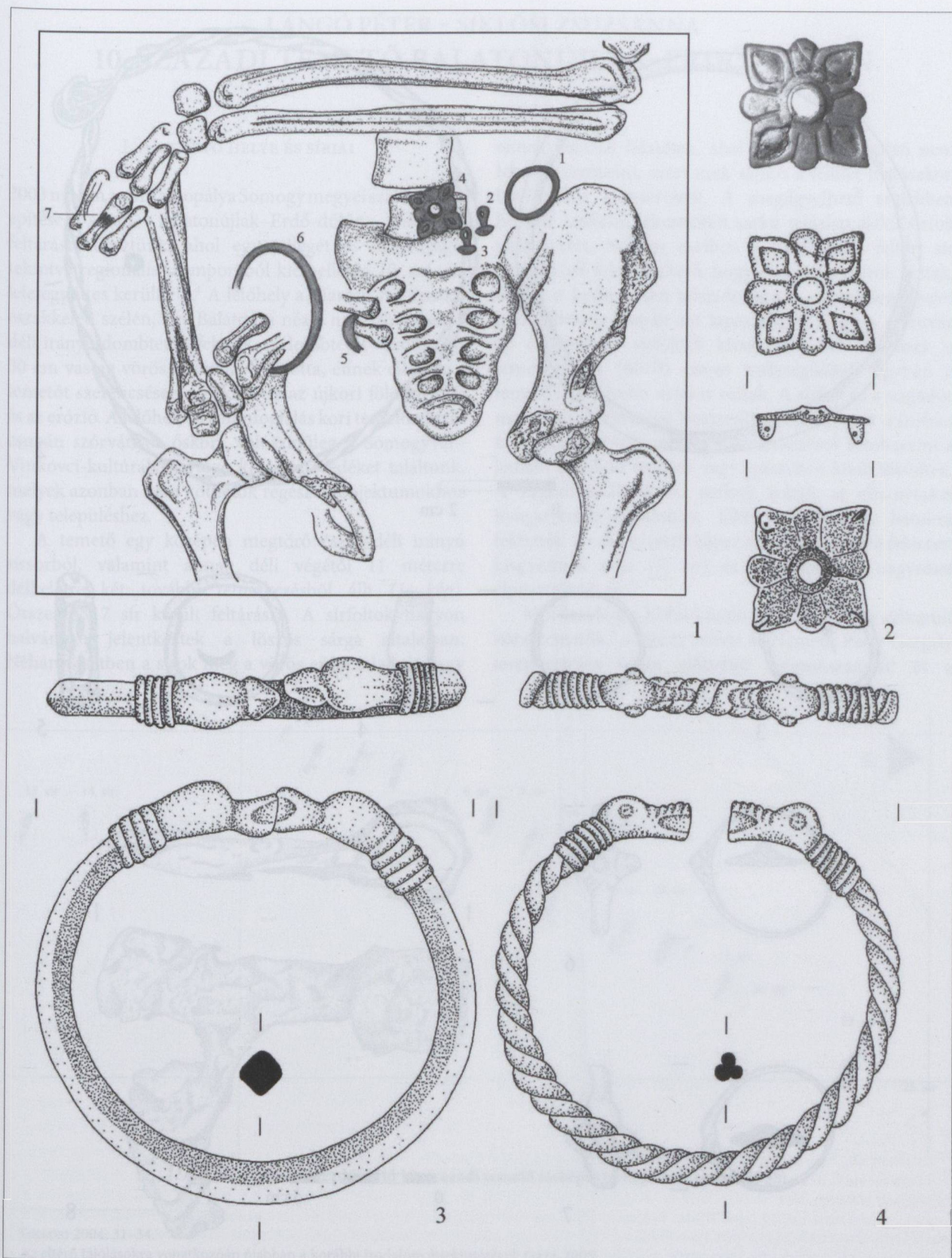
2. kép A homokmégy-székesi 10–11. századi temető térképe

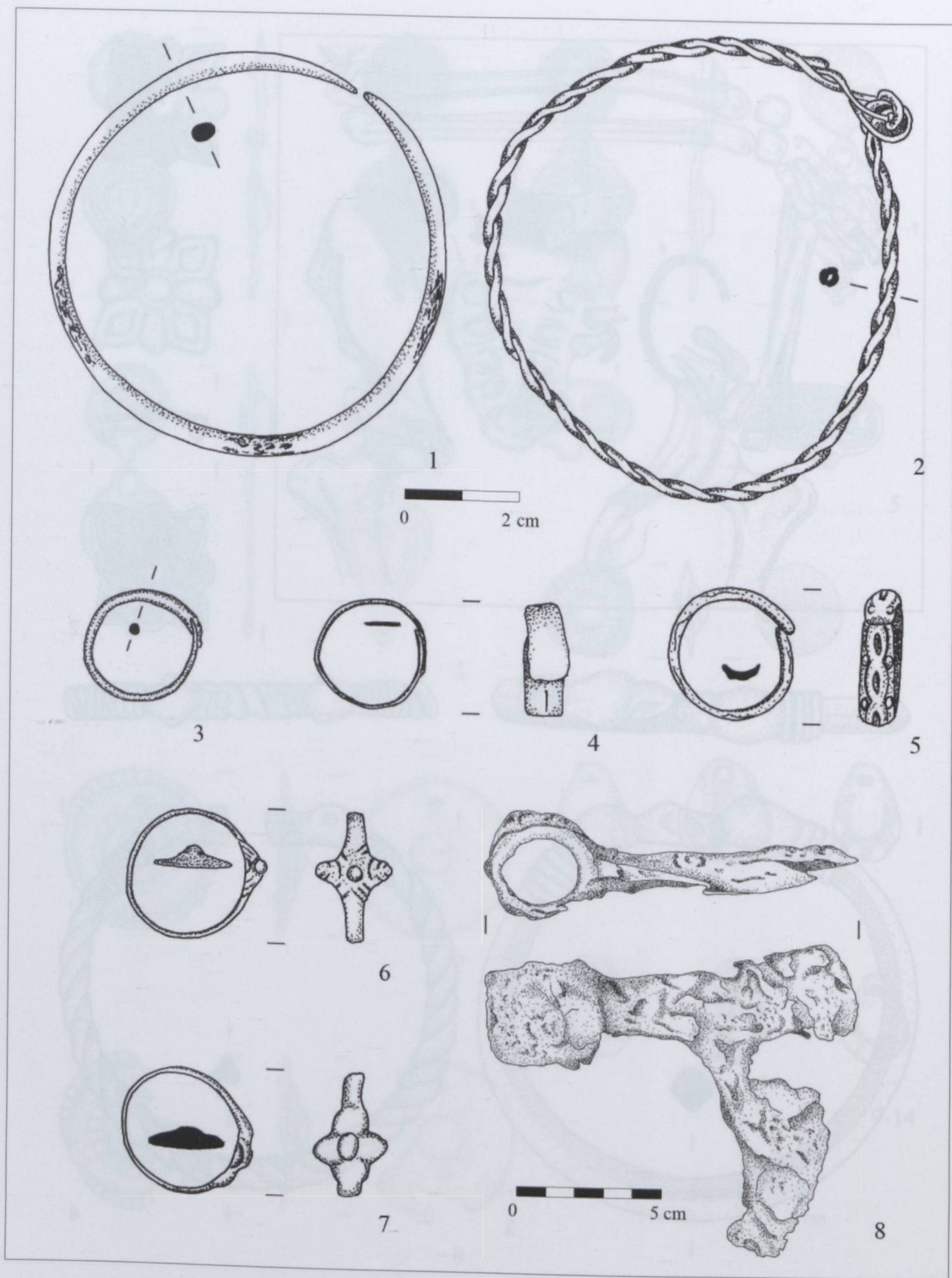
3. kép Homokmégy-Székes. 1: 231. sír; 2: 241. sír; 3-4: 274. sír; 5: 13. sír

4. kép Homokmégy-Székes. 1-6: 72. sír; 7-8: 33. sír; 9-14: 163. sír (M: 1:1)

5. kép Homokmégy-Székes. 1-2: 75. sír; 3-4: 210. sír (M: 1:1)

6. kép Homokmégy-Székes. 1: 75. sír; 2: 168. sír; 3: 3. sír; 4: 32. sír; 5: 214. sír; 6: 166. sír; 7: 174. sír (M: 1:1); 8: 4. sír (M: 1:2)